

Bir Bellek Problemi: Balkan Kavramının Kullanımı - II

Dr. Galip ÇAĞ

“Bu bellek doğru okunmaz ve zamanın muktedirlerince tesis edilen yeni adlandırmalar bir politik yol haritası haline getirilmeye alıılırsa ne olur?” sualiyle bitmişti yazının ilk bölümü. şimdi bu sorunun cevabıyla devam ediyoruz.

Batiya Bakarken Doğuyu Görmek!

Her lke kendi dış politikasını belirler. Bunu belirlerken de birçok parametreyi devreye sokar. Coğrafik konum, ekonomik ortaklıklar, bölgesel dengeler gibi olgular bunların sadece birkaçıdır. Ancak Türkiye gibi ülkeler için bu parametreler genişler ve çeşitlenir. Bu açıdan bakıldığında tarihi ve tarihine dairleri Türk dış politikasının en mühim parametrik unsurlarıdır.

Türkiye Osmanlı geçmişi ile birçok coğrafyanın tarih ortağı oldu. Belki de aynı medeniyetin mirasçısı. Kendi adına devamısı. Aradaki fark Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya ıktı. Zira Osmanlı sonrasında Anadolu’nun da içinde bulunduğu Doğu Akdeniz havzası için emperyal glerin çizdiği kader çizgisini takip etmeyen Türk halkı diğerlerinden farklı bir konuma kavuştu. İstiklal Harbi, kurgusal ulusçu söylem ve inşaların aksine doğal bir birlik ruhu oluşturdu. İşte bu noktada Türkiye bölgenin Osmanlı sonrasındaki –her ne kadar biraz süre alsa da- umudu haline geldi.

Cihan Harbi sonrasında Avrupa’da yaşanan kş, akabinde Büyük Ekonomik Bunalımla birleşince siyasal etkinlik gitgide azaldı. Avrupa artık bölgesel politikaları daha fazla önemseyen bir yapıya dönüştü. Eski kıtada yeni unsurlar ortaya çıkmaya başladı. Belki de Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na giden yolda kendini savaşın dışında bırakma gayesi ile attığı adımlar, çalışmanın da konusu olması hasebiyle, bilhassa Balkanlar’ı Osmanlı sonrasında bir kez daha birleşmeye yöneltti. Ancak başarılı olamadı.

İç politik istikrarsızlıklar Türkiye’nin dış politikasını oldukça sert bir şekilde etkiledi. Misak-ı Milli sınırlarına bağlılık algısı Türkiye’yi Balkanlar ve Kafkaslar başta olmak üzere mazesinin keşiştiği birçok bölgeden uzaklaştırdı. Belki de bu yüzden bölge ile olan mesafe gitgide açıldı.

90'ların başında Balkanlar'ın Osmanlı sonrasındaki belirsizlikleri bir çatışmaya dönüştü. Bölgeyi Osmanlı'dan kurtaran! milliyetçi kurgu şimdi kendi kendini tüketen bir hastalığa dönüştü. Bu noktada Batı'nın geçmişte bölgeyi yaftaladığı az gelişmişlik ve Avrupalı olmama durumu kendini bir kez daha gösterdi. Daha evvel Balkan Savaşları'nın Avrupa'nın bitim ucunda meydana getirdiği felaketin sebeplerini arayan! medeni Batı'nın uzun bir araştırma sonucu kaleme aldirdığı rapor¹ mühim tespitler ortaya koydu:

“Balkanlarda karşı karşıya geldiğimiz acı gerçek şu: Eski Çağlardaki gelişmelerin, yalnızca Türk egemenliği dönemindeki değil, ondan daha önceki gelişmelerin sonucu, Avrupa kıtasının güneydoğusuna, Avrupalı olmayan ve bugüne dek Avrupalı olmama niteliğini büyük ölçüde koruyan bir medeniyetin hâkim olmasıdır.”

Aynı raporun bu ifadeyi de içerecek şekilde 1993'te Kosova ve Bosna'da yaşananlar sonrasında yeniden yayınlanması ile yaşananlara dair önemli bir yeni bakış ortaya çıktı. Zira raporun bu şekilde yeniden yayınlanması 100 yıllık bir araya rağmen Batı zihnindeki Balkan algısının henüz değişmediğini ortaya koydu. Edward Said burada yaşanan önyargı temelli ötekileştirmeyi oryantalizm adı ile formüle ederken şunları söylüyordu²:

“Onunla ilgili önerme ortaya atarak, görüş belirterek, tanımını yaparak, öğreterek, çözümleyerek, yöneterek doğuyla uğraşan kurum, özetle Doğu'ya tahakküm kurmanın, onu yeniden yapılandırmanın ve üzerinde otorite sahibi olmanın batılı yoludur.”

Oryantalizmi Balkanlar üzerine entegre ederek ortaya konan Balkanizm kavramının temel noktası; oryantalizmin doğuyu ötekileştirmesi ile tamamıyla özdeşleşir. Zira Osmanlı sonrası Balkanlar üzerine çalışan birçok araştırmacı Müslüman doğu ile Hıristiyan Doğu'nun aynı kefeye konulduğunu, bunun da aslında Batı'da tam bir Hıristiyan tekelinin olmadığını bir ispatı olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. O zaman burada sorulması gereken asıl soru şudur:

Balkanları bu kadar doğu yapan ya da başka bir ifade ile Batı'dan koparan şey nedir?

Balkanlar mı? Balkan Ülkeleri mi?

Bozidar Jezernik Balkan Yarımadası'nın 19. yüzyıla kadar bir ismi olmadığını bu ismin *August Zeune* isimli Alman bir coğrafyacı tarafından verildiğini ifade eder. Hatta Türkçe'de bir nevi sıfat olarak dağlık manasına gelen Balkan kelimesinin sehven bir özel ada dönüştürüldüğünü iddia eder.³ Bu durum aslında bölgeye dair sınırsal ve coğrafik muğlaklığı farklı bir boyuta

taşır. Kaldı ki tarihin derinliklerinde şimdiki bölge “devletlerinin her birinin toprağı, modern ardıllarının toprağından büyüktü. Bunun sonucunda, modern dönemde her Balkan ulusu, atalarının bölgenin büyük bir bölümünü kontrol ettikleri bir zamana dönüp bakabiliyor. Bu anılar modern zaman siyasetçilerince, “büyük” Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan veya Yunanistan’ı destekleyen tarihsel emsaller olarak, çoğu kez çatışmaya yol açacak şekilde canlandırılıp kullanılacaktı. Oysa bu “büyük” Ortaçağ devletleri içinde yaşayan herkesin gerçekten Sırp, Hırvat vb olduğuna inanmak anakronizmden başka bir şey değildir. Devletler genişlediler, küçüldüler ve burada yaşayanlar, en azından resmen, farklı bir derebeyinin tebası haline geldi. Pratikte kendi yerel önderlerinin tebası olarak kaldılar ve vergiler ödeyemeyecekleri seviyeye çıkmadığı, hayatları ve mülkleri güvende olduğu sürece krallarının Sırp mı, Bulgar mı yoksa Bosnalı olduğuna aldırmadılar?⁴”

Üstteki değerlendirme aslında bugünün bölge araştırmacılarının içine düştüğü mühim bir çıkmazı ortaya koyuyor. Doğru şekilde adlandıramadığınız, tanımlayamadığınız, sınırlandıramadığınız bir coğrafi alanı nasıl olur da çözümleyebiliriz? Bölgede aktif olarak tartışılmalı olan birçok problemin kökü de tam olarak bu tanımsızlık değil midir? Lafız ile mefhum burada birbirinden ayrılmamış mıdır?

Son birkaç yıldır sadece Türkiye’de değil Balkanlar’da da bu manada bir belirsizliğin olduğunu düşünenler var. Bu düşünceye sahip olanlar genelde bölgedeki Türkiye algısını iki temel algı üzerine inşa ediyorlar. Bunlardan ilki *Türkiye’nin yükselen bir değer* olarak bölgede bir fırsat ve kaynak odağı olduğu düşüncesinde olanlardır ki bu algıya sahip olanlar genelde halkının önemli bir kısmı Müslüman olan ve kadim bağlarla Türk İslam kültürüne yakın duran bölge devletleridir. Ancak bunun yanında bugün Batıda bir hayalet gibi gezen Osmanlı geçmişinin modern karabasanı gibi algılanan *Neo – Osmanlılık* düşüncesi ile ürkek davrananlar da mevcut elbet.

Türkiye’de her daim taze tutulan Osmanlı-Türkiye-Balkan Müslümanları bağı bugün tüm bölgede hâkim bir algı değil. Bu sert iddia şüphesiz ki adet olagelen Osmanlı Balkanı söylemine ters bir tavır gibi durur. Ancak salt tarihsel atıflarla ayakta tutulmaya çalışılan bölge ile olan yakın ilişkilerin, bugün Batı’nın kültür emperyalizmi karşısında direnmekte zorlandığına dair oldukça somut veriler bulunmaktadır. Örneğin *Gallup Balkan Monitor*’un 2010 tarihli anket sonuçlarına göre, *Arnavutluk’ta halkın yüzde 75,1’i, Bosna-Hersek’te yüzde 60,2’si, Kosova’da yüzde 93,2’si ve Makedonya’da 76,6’sı Türkiye’yi dost ülke olarak görüyor. Ne var ki, Batı Balkanlar’ın Müslüman nüfusu yoğun olmayan ülkelerinde durum farklılaşıyor. Örneğin, 2010’da Hırvatistan’da halkın yüzde 26,7’si Türkiye’yi dost ülke olarak görürken, bu*

sonuç Karadağ'da yüzde 33,5, Sırbistan'da ise yüzde 18,2 gibi düşük bir düzeydeydi⁵. Bu noktada algısal farklılıkların ya da belki de hataların sadece Türkiye'de değil bölgede de hâkim olduğu ve bunda etnik ve/veya inanca dayalı ayrışmanın etkili olduğu açıkça görülüyor. Bu durumda bahsedilen farklılıklar göz önüne alındığında tüm bu ayrışmayı göz önüne almayıp coğrafyanın bu ülkeler özelinde değil de Batı emperyal zihninin üretimi bir tanımlama ile Balkanlar olarak tanımlanması ne derece uygun düşer, tartışılmalıdır.

Politika politikacıların işidir. Politikacının temsil ettiği ya da ettiğini iddia ettiği halk birçok defalar politikanın temel prensipleri ile çelişir. Çünkü politikaların hızlı ve sert değişimlerine rağmen zihinler kolay değiştirilemez, dönüştürülemez. Algılar yönlendirilebilir kolayca ama olguları çarpıtmayı becerebildiği sürece, *gizli el. Karpat* bu gizli eli tarihsel milliyetçilik şeklinde isimlendirir. Ona göre; *"Tarihsel milliyetçilik, genellikle yanlış varsayımlar üzerine kuruludur ve mitlerle beslenir, fakat siyasal devletlerin kurulmasında temel bir rol oynama ve insanlık tarihinin gidişini belirleyici bir biçimde etkileme kapasitesine sahip olağanüstü güçlü bir öğretidir."*⁶

Bahsedilen politikacı ve değiş(e)meyen zihniyet meselesine iki somut örnek olması hasebiyle çok değil birkaç yıl önce ülkemizi ziyaret eden iki bölge devlet başkanının başına gelenleri hatırlamak yerinde olacaktır.

"Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un 20 Mart 2012'deki Ankara ziyareti son derece başarılı geçti aslında. Türk ve Bulgar heyetleri arasında basın, ulaştırma, iletişim teknolojileri, turizm, kültür, ekonomi ve enerji gibi alanlarda 17 belgeye imza atıldı. Bu yönde başarılı bir ziyaretin gerçekleşmiş olmasına rağmen, Bulgar medyası buradan da olumsuzluklar çıkartmayı başardı. Her şeyden önce Türkiye'nin vaatlerini yeterince samimi bulmayanlar ve Türklere güvenilmemesi gerektiğini söyleyenler oldu. Borisov'un resmi karşılama töreni kıtasını Türkçe olarak "Merhaba asker" diye selamlaması ise Bulgar milliyetçilerini kızdırdı. Borisov'un bu şekilde Türkçe seslenmesini Bulgarlar açısından aşağılayıcı bulanlar oldu.

5-6 Nisan 2012'de Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştiren Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa'yla da Borisov'a benzer bir durum yaşandı. Ankara'da yaptığı konuşmasında Berişa Türklere Arnavutları kardeş milletler olarak nitelediği için, böyle nitelemeyi hazmedemeyen Arnavutluk medyasında adeta bir eleştiri bombardımanına tutuldu⁷."

Şimdi bu iki durumu bugünün Türkiye - “Balkanlar” ilişkilerini tarihsel bir örüntü ile ortak mazi bağlamında pembe bir tabloya aktaran zihinler için bir kez değerlendirmekte fayda vardır.

Tük dış politikası son yıllarda yukarıda ifade edilen çıkmazda büyük bir kararsızlık içerisinde. Öncelikle Balkanlar’a ontolojik mi epistemolojik mi bakılacak? Bu noktada iki alternatifin de kendi içerisinde sahip olduğu tutarsızlık, temel problemin alternatiflerden öte aslen kavramın kendinin tarihsel öncüllerinin tutarsızlığını ortaya koyar. Biraz daha net bir tavır ortaya koymak gerekirse bu problemin temeli küreselleşmenin bizatihi kendisidir denebilir. Karpat durumu, küreselleşme, esas olarak, çeşitli sosyo-politik birimlerin ekonomik, kültürel ve siyasal olarak daha geniş bir oluşum içinde erimesi sürecidir⁸ şeklinde özetler. Bir anlamda küreselleşme ile bahsi geçen sosyo-politik birimler gitgide tek tipleştirilir ve farklılıklar / zenginlikler zamanla unutulur. Bu durumun politik bir söylem ve dahi jargon haline gelişi doğru bakışın ortaya konmasını engeller.

Bu kısma dair yapılacak son değerlendirmeyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tarihsel gerçeklik muhakkak ki inkâr edilemez. Bu gerçekliğin kurguladığı bölgesel yapılar ve adlandırmalar da öyle. Ancak tarihin reelliği kadar bu reelliğin politikacılar tarafından yorumlanması da başka bir realiteyi ortaya koyar. Önce de ifade edildiği üzere tarih sadece bir hafıza değil aynı zamanda her politik oluşumun da ahlaki temelidir⁹. Bu ahlaki temelin bir şekilde olması gereken mecranın dışında çıkar odaklı bir yöne kaydırılması günümüz politik söylemi ve bölgeye dair değerlendirmeleri noktasında bir takım yanlışları beraberinde getirir.

Bugün Türkiye’nin AB üyeliğinin temelinde de inkâr edilemeyecek bir Balkan bölge istikrarı çabası yatmaktadır. Bölgede Türkiye’nin önderliğinde sağlanabilecek bir istikrar Avrupalılık iddiasında ısrarcı Türkiye’nin¹⁰ en azından Avrupa’nın güneydoğu bölgesindeki etkisi açısından mühim bir referans olabilecektir.

Doğru Görmek İçin Doğru Bakmak

Yukarıda sunulan tüm argümanlar ve değerlendirmelerin temel iddiası Osmanlı’nın Rumelisi’nin ya da Avrupa’nın Güneydoğusunun - Balkanlar değil- bugün artık yeni bir tanımlamaya ihtiyaç duyduğudur. Yugoslavya’nın dağılması sonrasında mazinin karanlık günlerine yeniden dönen ve bir kaos yumağı haline gelen bölgenin tam da bu özelliği mebdesinde kavuşturulduğu “Balkanlık” kisvesinin bir şekilde değiştirilmesi; söylemde değişmeyecekse bile uygulamada yeni bakışlarla analiz edilmesi zaruridir. Halkının neredeyse tamamının Müslüman olduğu bir bölge ülkesi ile yine tamamına yakınının Katolik olduğu bir

bölge ülkesinin aynı kavramla adlandırılırken - coğrafik dahi olsa - aslında 20. yüzyıl başında yapılan tek tiplendirmelere hizmet edildiğinin farkına varılması gerekmektedir.

Konuya vakıf birçok araştırmacının Balkan, Balkanlar, Balkanlı, Balkanlaşmak gibi tabirlerin suniliğini ortaya koyan çalışmalar yapmak suretiyle bugün bazı kabulleri reddetme çabaları Türkiye’de de etkisini göstermektedir. Bu sayede artık Balkanlılıktan öte kendi ülke ve kültürlerinin bir parçası olarak adlandırılmaları konusunda zaman zaman milliyetçiliğe kayan çizgilerde mücadele veren bölge ülke ve halklarının sözlerine kulak vermek gerekmektedir. Bu sese kulak vermek yerine sadece Osmanlı ve öncesine yapılan atıflarla uzun yıllardır emperyal sistemin içerisinde ezilen bu halkların tümünü politik bir planın içerisine almak dahası yakınlaşmak mümkün değildir. Bu ikaz dikkate alınmaz ve bölgede manen, Türklükleri ve Müslümanlıklarını muhafaza yolu ile Türkiye’ye bağlı kalan ve bir dayanak noktası olarak gören halklar *Balkanlılık* üzerinden tanımlanmaya çalışılırsa bir çözüm odağına kavuşmak oldukça zorlaşacak, hatta belki de bahsi geçen Türk İslam ahalisi bir tercih kavşağına çekilerek içinde buldukları şartlar daha da zorlaştırılacak.

Soğuk Savaş sırasında Doğu ve Batı arasında inanç ve siyasi anlamda bir ara nokta haline gelen Yugoslavya’nın dağılıp yeni konjonktürün bir kez daha Balkanlar şeklinde tanımlanması ile hortlayan bölgesel tek tiplendirmenin bugün Türk Dış Politikası’nın da aşması gereken bir arıza olduğu düşünülmeli; acilen Balkan uzmanları değil, ülke uzmanları yetiştirmeye başlanmalıdır. Ancak bu takdirde doğru parametre ve paradigmlar oluşturulabilecek, dillerden düşmeyen tarihsel atıflar çok daha net bir düzleme oturtulabilecektir.

¹ Report Of the International Commission to Inquire in to the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington D.C.: Carneigne Endowment for International Peace, 1914. Konuya dair bir değerlendirme için bkz. Galip Çağ, “Balkan Savaşlarına Uluslararası Bir Bakış: 1914 Carnegie Vakfı Raporu”, *I. Uluslararası Balkan Kongresi 24-26 Eylül 2012*, Süleyman Şah Üniversitesi., 2012 ss. 1409-1422.

² Edward W. Said, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978, s. 3.

³ Bozidar Jezernik, *Vahşi Avrupa, Batı’da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul, 2006, s. 1.

⁴ Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, Çev. A. C. Akkoyunlu, İstanbul, 2009, s. 53.

⁵ http://www.tepav.org.tr/upload/files/13353636229.Turk_Dis_Politikasi_Balkanlar_da_Nasil_Algilanıyor.pdf (E. 05.05.2014)

⁶ Kemal Karpat, “The Balkan National States and Nationalism: İmage and Reality”, *Islamic Studies*, Özel sayı: İslam in the Balkans, XXXVI / 2-3 (1997), s. 329.

⁷ http://www.tepav.org.tr/upload/files/13353636229.Turk_Dis_Politikasi_Balkanlar_da_Nasil_Algilanıyor.pdf (E. 25.05.2014)

⁸ Kemal Karpat, “Küreselleşme, Üst Kültür ve Geleneksel Etnik-Dinî Kimlik”, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 93.

⁹ Dritan Egro, “Tarihçi mi? Siyasetçi mi? Devlet İnşacıları Olarak Balkan Tarihçileri”, Çev. Galip Çağ, *Tarih Okulu Dergisi*, XI, Eylül-Aralık 2011, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2012, s. 132.

¹⁰ Baskın Oran, “Türkiye’nin Balkan ve Kafkasya Politikası”, *AÜSBF Dergisi*, L / 1, Ankara, 1995, s. 274.